

Date: 9th October-2026

UDK: 811.411.21'367.3

ARAB TILIDAGI TAVOBE BIRLIKLARINING LINGVOPRAGMATIK VA KOMMUNIKATIV XUSUSIYATLARI

Mustafiyeva Nargiza Ikrom qizi

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

Arabshunoslik oliy maktabi, stajyor-o'qituvchi

Annotatsiya. Ushbu tezis arab tilida tobe bog'lanishni shakllantiruvchi at-tawābi' birliklarining lingvopragmatik xususiyatlarini o'rganishga bag'ishlangan. Tadqiqotda tavobe tarkibidagi atf, ta'kid va badal birliklarining grammatik xususiyatlari bilan bir qatorda, ularning axborotni bog'lash, kommunikativ urg'uni kuchaytirish, aniqlashtirish va tinglovchiga ma'lum pragmatik ta'sir ko'rsatishdagi vazifalari tahlil qilinadi. Tavobe birliklarining nutqdagi funksiyasi ko'p jihatdan kontekst va kommunikativ vaziyat bilan belgilanadi.

Kalit so'zlar: arab tili, tavobe, tobe bog'lanish, atf, ta'kid, badal, pragmatika, kommunikativ funksiya, kontekst.

Arab tilida tobe bog'lanishning muhim grammatik ko'rinishlaridan biri at-tawābi' kategoriyasidir. "Tavobe" atamasi o'zidan oldingi birlikka grammatik jihatdan ergashuvchi birliklarni anglatadi. An'anaviy arab grammatikasida tavobe tarkibiga na't, atf, ta'kid va badal kiritiladi.

Mazkur birliklar grammatik jihatdan o'zidan oldingi birlikka tobe bo'lsa-da, ularning nutqdagi vazifasi faqat sintaktik munosabatni ifodalashdan iborat emas. Ular axborotni tartibga solish, ma'lum bir komponentni ajratib ko'rsatish, fikrni aniqlashtirish va so'zlovchining kommunikativ maqsadini amalga oshirishda faol ishtirok etadi.

Atf birliklarining asosiy vazifasi ikki yoki undan ortiq birlikni o'zaro bog'lashdan iborat. Masalan:

جاء محمدٌ وعليٌّ.

Muhammad va Ali keldi.

Bu gapda عليٌّ so'zi محمدٌ so'ziga atf vositasida bog'langan. و bog'lovchisi esa ikki axborot komponentini yagona sintaktik konstruksiyaga birlashtirgan.

Atf vositalarining pragmatik imkoniyati ularning semantik xususiyatlari bilan ham bog'liq. Masalan, و bog'lovchisi birliklarni oddiy tarzda bog'lasa, لكن qarama-qarshilikni, بل esa oldingi fikrni tuzatish yoki unga muqobil axborotni ilgari surishni bildirishi mumkin:

جاء محمدٌ لكن عليٌّ لم يأتِ.

Muhammad keldi, lekin Ali kelmadi.

Bu yerda لكن nafaqat grammatik bog'lovchi, balki ikki axborot o'rtasidagi qarama-qarshi munosabatni tinglovchiga aniq yetkazuvchi pragmatik vositadir.

Tavobening yana bir muhim turi — ta'kid (at-tawkid) bo'lib, uning asosiy vazifasi muayyan birlik mazmunini kuchaytirish va kommunikativ jihatdan ajratib ko'rsatishdir. Masalan:

Date: 9th October-2026

جاء المدير نفسه.

Direktorning o'zi keldi.

Bu gapda ta'kid birligi bo'lib, direktorning aynan o'zi kelganini ko'rsatadi. Mazkur konstruksiya tinglovchida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan shubhani bartaraf etadi. Demak, ta'kid grammatik vazifa bilan birga kommunikativ aniqlik funksiyasini ham bajaradi.

Ta'kidning pragmatik xususiyati quyidagi misolda yanada yaqqol ko'rinadi:

إنَّ الطالبَ نفسه أجابَ عن السؤالِ.

Savolga talabanning o'zi javob berdi.

Bu yerda ta'kid birligi boshqa shaxs emas, aynan talabanning javob berganini alohida ta'kidlamoqda. Shunday qilib, ta'kid birliklari tinglovchining diqqatini muayyan axborotga yo'naltirish vositasi sifatida namoyon bo'ladi.

Tavobening uchinchi turi — badal bo'lib, u oldingi birlikning mazmunini aniqlashtirish, izohlash yoki konkretlashtirishga xizmat qiladi:

زارني الأستاذ محمد.

Ustoz Muhammad meni ko'rgani keldi.

Bu konstruksiyada so'zi الأستاذ birlikining kimligini aniqlashtirmoqda. Demak, badal orqali umumiy ma'lumotdan konkret ma'lumotga o'tiladi.

Badalning pragmatik vazifasi ayniqsa identifikatsiya jarayonida muhimdir. So'zlovchi dastlab umumiy nomni keltirib, keyin uning aniq kim yoki nima ekanligini ko'rsatishi mumkin. Natijada tinglovchining axborotni to'g'ri talqin qilishi osonlashadi.

Tavobe birliklarining umumiy lingvopragmatik xususiyatlarini quyidagicha ifodalash mumkin:

- atf — axborot birliklarini bog'lash va ular o'rtasidagi munosabatni ko'rsatish;
- ta'kid — kommunikativ urg'uni kuchaytirish va muayyan axborotni ajratib ko'rsatish;
- badal — axborotni aniqlashtirish va konkretlashtirish;
- na't — predmet yoki shaxsni tavsiflash hamda baholash.

Shu jihatdan tavobe birliklari nutqning informativ va pragmatik tashkil etilishida muhim vosita hisoblanadi. Ularning ma'nosi faqat lug'aviy yoki grammatik xususiyatlar bilan emas, balki nutq vaziyati, so'zlovchining maqsadi va tinglovchining taxminiy bilimlari bilan ham belgilanadi.

Xulosa. Arab tilidagi tavobe birliklari grammatik jihatdan tobe bog'lanishni shakllantiruvchi vositalar bo'lish bilan birga, nutqning kommunikativ tashkil etilishida ham faol ishtirok etadi. Atf axborot komponentlarini o'zaro bog'lasa, ta'kid muhim axborotni kuchaytiradi, badal esa uni aniqlashtiradi va konkretlashtiradi. Demak, tavobe birliklarini lingvopragmatik jihatdan tadqiq qilish arab tilidagi sintaktik munosabatlarning kommunikativ mazmunini chuqurroq ochib berishga imkon beradi.

Date: 9th October-2026

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. ابن هشام الأنصاري. أوضح المسالك إلى ألفية ابن مالك. — بيروت: دار الجيل.
2. عباس حسن. النحو الوافي. — القاهرة: دار المعارف.
3. الغلاييني، مصطفى. جامع الدروس العربية. — بيروت: المكتبة العصرية.
4. تمام حسان. اللغة العربية معناها ومبناها. — القاهرة: عالم الكتب.
5. Levinson S. C. Pragmatics. — Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
6. Yule G. Pragmatics. — Oxford: Oxford University Press, 1996.

